

Frankrijk per fiets III

door Joh. Bolman

Fig. 1. Bij Chinon aan de Vienne.

Mijn eerste fietstocht door Frankrijk maakte ik in juni 1978; het verslag hiervan stond in *Natura* van maart 1979. Die reis eindigde in Orléans. Op 23 september van laatstgenoemd jaar stapte ik daar opnieuw op de fiets. Eerst wilde ik een stuk door het Loiredal trekken tot ongeveer Chinon, hemelsbreed circa 170 maar met alle krinkels en kronkels zeker zo'n 200 kilometer, om daar – weer in zuidwestelijke richting – naar de kust te gaan, een ongeveer even groot traject.

Het Loiredal is beroemd door zijn vele kastelen. Ook ik wilde aan deze attractie niet geheel voorbijgaan zodat ik er drie bezichtigde, nl. die van Chambord, Blois en Amboise. Bouwkundig en historisch zijn ze uiterst belangrijk maar ons blad is voor details hierover niet het aangewezen orgaan. Wél wil ik u iets vertellen over een vierde, vrij klein kasteel, dat van Chéverny, 10 km ten zuidoosten van Blois; ik kwam er langs toen ik van daar naar Amboise reed. Het bleek te bezichtigen. Het vakantieseizoen was geëindigd en ik was de enige bezoeker.

De rondleiding geschiedde door een dame die daar alle tijd voor nam. Zowel het exterieur als het interieur waren in slechte staat doch men was onlangs begonnen met herstelwerken en de eerste resultaten waren hier en daar al zichtbaar. De eigenaar deed dit op eigen kosten. Op mijn vraag hoe een particulier zich zo iets in onze tijd kon permitteren, kreeg ik te horen dat hij een flinke papierfabriek bezat en daarnaast nog ongeveer 1000 hectare land. Bovendien waren de herstellkosten aftrekbaar voor de belastingen. Ik vond het nog niet zo'n gek idee om bepaalde monumenten op die manier voor de toekomst te bewaren.

Het merkwaardigste dat ik te zien kreeg was echter wel de stenen duiventoren die destijds aan duizend paar duiven plaats had geboden. Nu moet u niet denken dat er oudtijds op zo'n kasteel een pluimgraaf was die elke dag weer het nodige voer voor al die vogels uitstrooide. Nee, die 'teerden op de boer' want tot de heerlijke rechten van de adel behoorde ook dat van duivenslag en de pachters moesten die beesten op hun akkers gewoon gedogen. Op het kasteel beschikte men op die ma-

nier gratis over jonge duiven voor de soep en eitjes aan het ontbijt!

Ik kan niet nalaten, in dit verband een passage uit een gewoon leerboek van de economische geschiedenis te citeren, waardoor u een beeld krijgt van de situatie van de Franse boerenbevolking vóór 1789. 'De pachtboeren, minstens drierde van het volk, gingen gebukt onder lage graanprijzen, hoge pachten en belastingen, heerlijke rechtspraak (d.w.z. in handen van de adel) met hoge boeten, o.a. voor wilddiefstal.' Ook verder was er veel onrecht: 'zo verhuurde de heer bijvoorbeeld in vele dorpen een hem toebehorende molen waarin zijn pachters hun graan móesten laten malen (een zgn. dwangmolen) aan de molenaar die een deel van het graan ten eigen bate verkocht en aan de pachters met gips vermengd meel teruggaf. Die moesten dat 'meel' dan weer laten bakken in een door de heer verhuurde dwangoven waarvan de huurder zich ook weer slinks verrijkte. In vele streken moesten de pachters bosjes in hun akkers aanleggen om herten te lokken en de adellijke jachtstooten gingen vaak dwars door de graanvelden heen. Elke heer had een til met honderden duiven . . .' Wie dit weet, begrijpt iets meer van de achtergrond van de Franse Revolutie waardoor aan dergelijke misstanden een einde kwam. Overigens las ik onlangs dat aan de nu in ongenade gevallen Poolse partijleider Gierak, een groot jager, o.a. werd verweten dat ook hij en zijn jachtgezellen het te velde staande gewas niet spaarden. De geschiedenis pleegt zich soms lang te herhalen.

Na Amboise, circa 20 km ten oosten van Tours, wendde ik de steven naar het zuiden daar ik met een grote boog om die stad heen wilde. Via Bléré en St. Quentin bereikte ik de landschappelijk zeer fraaie Indre, een zijriviertje van de Loire dat ik lange tijd volgde. Ik verliet het pas 10 km vóór de stad Chinon waar ik op 27 september arriveerde. Natuurlijk had ik in die dagen ook botanisch mijn ogen de kost gegeven en weer allerlei interessante planten ontmoet.

Zo zag ik bij Bléré langs de vrij drukke D 31 diverse exemplaren van de Gestreepte leeuwebek (*Linaria repens*, vroeger *L. striata*), een verwant van ons Vlasbekje maar met witte lichtlila-violet gestreepte bloemen. Het is een west- en zuidoerpese soort die bij ons hier en daar op de Veluwe groeit, oorspronkelijk wel adventief maar er min of meer ingeburgerd.

Elders stond langs diverse vochtige wegkanten de Kruidvlier (*Sambucus ebulus*), in Nederland alleen en dan nog zelden in het fluviatiele-, kriet- en lössdistrikt aan te treffen. In het voorjaar draagt de plant grote platte tuilen van roze-witte bloe-

Fig. 2. Zomerbitterling (tek.: M. Kolvoort).

men. Thans waren de mooi glimmende zwarte bessen te zien. Zoals de naam al zegt, is deze vliersoort in tegenstelling tot de houtige Gewone vlier en de Bergvlier kruidachtig, weliswaar overblijvend maar tegen de winter bovengronds afstervend.

Een andere prettige ontmoeting was een geelbloemig lid van de Gentianenfamilie, de Zomerbitterling, de ondersoort *perfoliata* van *Blackstonia perfoliata* (fig. 2). Wie wel eens op Voorne is geweest, zal daar zonder twijfel de Winterbitterling, de ondersoort *serotina*, hebben gezien, een der glanspunten van dat eiland. Het verschil tussen beide ondersoorten, die men ook wel als afzonderlijke soorten beschouwt, resp. *Bl. perfoliata* en *Bl. acuminata*, is spectaculair. Bij de Zomerbitterling zijn de bovenste tegenoverstaande stengelbladen ongeveer driehoekig en aan hun brede basis met elkaar vergroeid waardoor de bladparen samen een ruit vormen. De Winterbitterling heeft daarentegen stengelbladen met versmalde voet. Het is deze soort die op Voorne als echt wild is te beschouwen. Sinds de afdamming van het Brouwershavense Gat komt ze ook in de Grevelingen voor.

Rivierdalen bieden in het algemeen gunstige standplaatsen en verspreidingsmogelijkheden voor warmteminnende soorten. Als u bijvoorbeeld in de grote Bosatlas het bijkartaalje inzake het Franse bodemgebruik bekijkt, ziet u dat het noordwestelijkste wijnbouwgebied van Europa zich vanaf Orléans precies langs de Loire uitstrekt. En goede wijn, dat weet een ieder, heeft vooral warmte nodig. Dat gold ook voor diverse

wilde planten die ik onderweg zag, o.a. Grijskruid, in ons land oorspronkelijke adventief, en de uit onze eigen stroomdalende bekende soorten als Aardaker, Kruisdistel, Bosrank en Melige toorts*. In een siertuin bloeiden zelfs een Mimosasoort en nog een Granaatappel volop; ook een akker met Sorghum, een bij ons voor veevoer geïmporteerde zuidelijke graansoort, wees op een warm klimaat. Verder fotografeerde ik in een verwaarloosde moestuin de fraaie Europese heliotroop (*Heliotropium europaeum*) met zijn lange schichten van bijna witte bloemen. Ik merk hierbij voor de goede orde op dat onze veel gekweekte paars- of blauw-bloemige Tuinheliotroop uit Peru en Chili afkomstig is. Tenslotte ontmoette ik op het traject Orléans-Chinon nog twee bijzondere schermbloemigen, Weidekervel en Sikkeldruid. De Weidekervel (*Silene silaus*) viel me voor 't eerst op toen ik aan de rand van een doodstille tertiaire weg en dus zonder kans op 'openbare schennis van de eerbaarheid' een plasje wilde doen waarbij mijn blik kwam te rusten op een vlak erbij staande gele umbellifere met veelvoudig geveerde bladen.

Nu zijn er ook in Frankrijk niet zo heel veel gele schermbloemigen met fijnverdeeld blad waardoor de determinatie niet moeilijk was. We hebben deze soort wel in Nederland, nl. in het Maasgebied, doch de flora van Heukels zet er 'zeer zeldzaam' bij. Ik had de plant dan ook nooit in levende lijve gezien. Merkwaardigerwijze vond ik in geen enkel werk iets over de lekkere geur, maggiachtig. Het witbloeiende Sikkeldruid (*Falcaria vulgaris = sioides*) behoefde geen determinatie want ik kende het uit Oostenrijk. Onmiskenbaar zijn de bladen waarvan de fijngetande iets gebogen slippen inderdaad op sikkels lijken. Beide soorten zijn kalkminnend en in Frankrijk geenszins zeldzaam.

Chinon, fraai gelegen aan de noordzijde van de Vienne, een zijrivier van de Loire (fig. 1), bleek erg druk; er was een soort jaarbeurs aan de gang. Ik speculeerde er op dat er aan de zuidkant van de rivier nog wel een onderkomen zou zijn te vinden maar kreeg enkele malen 'complet' (vol) te horen. De één verwees naar de ander. Tenslotte kwam ik vrij laat onder dak in een uitstekend klein 'ding' bij l'Ile Bouchard, 15 km ten westen van Chinon. Het schemerde al toen ik er aankwam. De rit in de herfstige avond was echter bijzonder mooi, speciaal door de prachtige Tamme kastanjes die er stonden, enorme exemplaren vol vruchten. Echt wild waren ze ook hier nog niet zoals uit het hierbij afgedrukte areaalkaartje (fig. 3) blijkt. Deze boom werd ongetwijfeld, zoals vele andere van zuidelijke origine, al door de Romeinen noord-

waarts gebracht, o.a. ook naar ons land. De vrij grote bestanden ten oosten van Nijmegen worden immers eveneens aan import door onze toenmalige bezetters (1e tot 4e eeuw n. Chr.) toegeschreven.

Die avond de kaart beziend, altijd nog carte Michelin nr. 64, zag ik dat vanaf Chinon langs de zuidoever van de Vienne een voetpad in westelijke richting was aangegeven. Overwegende dat een Nederlander kan fietsen waar een Fransman lopen kan, deed ik dat de volgende dag met succes. Later ging het pad over in een naar Candes leidende stille weg waar de Vienne in de Loire uitmondt. De rit ging vlak langs de 'uiterwaarden' die er evenwel heel anders uitzagen dan onze doorgaans goed gecultiveerde fluviale graslanden. Die van de Loire en Vienne waren ruige zandvlakten met hier en daar wilgebosjes e.d. Soms lagen er ook dergelijke zandplaten midden in de Loire. Van bevaarbaarheid was dan ook geen sprake. Ik vroeg me af of hier geen werk lag voor een Nederlandse baggermaatschappij.

Die uiterwaarden bleken te worden begraaasd door grote schaapskudden, begeleid door herders en honden. Het is niet onmogelijk dat het zgn. 'Wanderhirten' waren, rondtrekkende herders die hun kudde weiden op braakland, ruige terreinen, wekanten en afgevoogde velden. Achteraf gezien had ik er naar moeten informeren. Ook in Noord-Duitsland waren er vroeger zulke schepers en omtrent 1960 kwam er nog eens zo'n herder (Nederlander) met zijn kudde in Barchem bij Lochem aan. Normaal overnachtte hij buiten bij zijn schapen, maar de man voelde zich ziek en vroeg onderdak. Hij sliep toen in de verwarmingskelder van een klein bejaardenhuis. Het was nl. wegens zijn 'onwelriekendheid' werkelijk niet mogelijk, hem in het huis een bed te geven. Want aan wasen deed die herder kennelijk niet veel. Hij ging later naar een ziekenhuis en kwam daar te overlijden. Wellicht 'de laatste der mohikanen' in die streken, want in onze gestroomlijnde wereld valt zoiets nauwelijks meer in te passen.

De vraat van al die schapen bleek in de uiterwaarden duidelijk zichtbaar, de kruidachtigen waren bijna geheel verdwenen. Wel stonden er nog vele

Fig. 3. Areaalkaartje van Tamme kastanje (uit Fenaroli).

* Van vrij bekende in ons land voorkomende planten vermeld ik gemakshalve alleen de Nederlandse naam.

Fig. 4. Tamme kastanjes bij Crouzilles t.n.v. l'Ile Bouchard.

grote exemplaren van de zwaar giftige Gewone doornappel die de dieren kennelijk meden. Maar tot mijn verrassing stond er ook een geel composietje waarnaar ik in Nederland jarenlang vergeefs had uitgezien, nl. het Vlooienkruid (*Pulicaria vulgaris*), een verwant van de bij ons veel algemenere Heelblaadjes (*P. dysenterica*). In afwijking van deze soort heeft Vlooienkruid veel kortere recht-opstaande straalbloempjes. De planten stonden op een iets vochtige lemige plaats onderaan een stijlkantje in het wat geaccidenteerde terrein en dat is het goede milieu. Er groeide ook Dwergrus (*Juncus mutabilis* = *pygmaeus*) bij, eveneens een soort van pas drooggevalen grond en door vee opengetrapte plekken aan oevers e.d.

In de namiddag bereikte ik het stadje Montreuil, 18 km van Thouars, via een grofzandig militair terrein waar de prachtige roodviolet-bloemige Rode dopheide (*Erica cinerea*) (fig. 6) nog volop bloeide. Die heette vroeger Grauwe dopheide (*cinerea* = asgrauw); de naamswijziging is hier beslist een verbetering geweest. Het is een atlantische soort, in ons land altijd al zeldzaam en momenteel echt wild slechts in 6 uurhokken voorkomend. Ze zit bij ons aan de oostrand van haar

Fig. 5. Vruchten van de Tamme kastanje.

Fig. 6. Rode dopheide.

Fig. 7. Dubbelkelk.

areaal en is gevoelig voor vorst. Merkwaardigerwijze werd de Rode dopheide in 1966 plotseling bij de Harskampesignaleerd, vermoedelijk meegekomen als 'legeradventief' met militaire voertuigen waarmee in Frankrijk was geoefend.

Het traject Montreuil-Argenton-Mauléon bood aanvankelijk botanisch en landschappelijk weinig opwindends behalve het massaal voorkomen van Dubbelkelk (*Picris* of *Helminthia echioides*) (fig. 7), een goudgele composiet, bij ons vooral op dijken en langs wegen in Zeeland voorkomend en zijn naam ontleend aan de 3 tot 5 grote buitenste omwindselbladen die inderdaad als een kelk het hoofdje omsluiten. Van Mauléon kwam ik, steeds in zuidwestelijke richting via binnenwegen rijdend, naar de stad La Roche-sur-Yon. Het was toen zondag 30 september. Onderweg was duidelijk hoorbaar dat de jacht in dat weekend open was gegaan, want dan schiet haast iedere Fransman op alles wat beweegt. Het geknal was niet van de lucht. Ik zag onderweg diverse dode of halfdode vogeltjes waarbij roodborstjes en vinken. Wat heeft dat voor zin? Het is onbegrijpelijk dat een oud cultuurvolk zo'n gebruik of liever misbruik nog altijd handhaaft.

Prettiger was later op de dag dat ik heel veel Echte guldenroede (*Solidago virgaurea*) (fig. 8) langs de wegen zag, in ons land een wat minder algemene composiet van zandige bossen. Dat 'virgaurea' is een samentrekking van het Latijnse zelfstandige naamwoord *virga* = staf of roede, en *aurea*, de vrouwelijke vorm van het bijvoeglijk naamwoord *aurum* = goud, dus samen: gouden roede. De Nederlandse naam is dus, evenals de Engelse (golden rod) en de Duitse (Goldrute) een letterlijke vertaling van de wetenschappelijke soortnaam. Zelfs het Frans, in het algemeen niet sterk in goede eigen volksnamen, brengt het hier tot verge d'or.

Interessant waren ook enkele planten die ik meende te kennen als Mottenkruid (*Verbascum blattaria*) en als zodanig ook noteerde. Bij de meeste soorten van het geslacht Toorts (*Verbascum*) staan de bloemen in een dichte aarvormige tros en slechts bij enkele is de tros ijl, o.a. bij het in Nederland zeldzame Mottenkruid.

Ik had echter beter gedaan, de Franse flora er bij te halen want toen ik thuis de zaak controleerde, bleek het een sterk op Mottenkruid lijkende soort te zijn geweest, nl. *Verbascum virgatum*, het beste te vertalen met Roede-toorts, want u weet inmiddels dat *virga* roede of staf betekent. De Roede-toorts heeft namelijk zeer kort gesteelde bloemen tegen Mottenkruid vrij lang gesteelde, tot 25 mm toe. Ook bloeit de Roede-toorts wat later en heeft hij nog iets grotere bloemen. Voor een mooie afbeelding van Mottenkruid verwijs ik u naar Wilde Planten, uitg. Natuurmonumenten, deel 2 blz. 253.

Zeker mag ik hier ook niet vergeten, de roodbeste guirlandes van de Spekwortel (*Tamus communis*) (fig. 9) te vermelden die veelvuldig aan de bosranden en in de heggen hingen. In de zomer valt deze slingerplant weinig op want ze bloeit met heel bescheiden groenige bloempjes. De Spekwortel is tweehuizig en een lid van de Yamswortelfamilie die zo'n 630 vnl. tropische soorten telt. Hiervan heeft Europa er maar 4, waarvan 3 alleen in de Balkan of Spanje voorkomen en slechts één soort, de Spekwortel, ook in Centraal- en West-Europa. Helaas nèt niet in Nederland maar wél b.v. in België en de Eifel. De bessen zijn erg giftig. Een goede afbeelding en een heel verhaal over zowel die giftigheid als het nut dat een aantal andere familieleden als voedselgewas en als grondstof voor bepaalde geneesmiddelen heeft, kunt u vinden in het boekje 'Giftige planten' dat in de literatuuropgave wordt genoemd.

Voor ik in La Roche-sur-Yon, een weinig fraaie

Fig. 8. Echte guldenroede.

Fig. 9. Bessen van de Spekwortel.

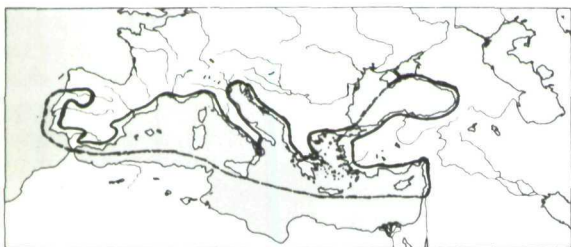

Fig. 10. Parasolden bij La Roche-sur-Yon.

plaats, aankwam had ik al enkele Parasoldennen (*Pinus pinea*) (fig. 10) gezien, de typische denne-soort van de noordelijke kust van de Middellandse Zee. De Quatres Flores beweert men wel dat de boom wild tot aan de Loire voorkomt docht de Flora Europaea, een recent standaardwerk, bevestigt dit geenszins, evenmin als het verspreidingskaartje (fig. 11) in een Italiaans bomenboek (zie lit. opgave). Ook de dag daarna zag ik nog diverse exemplaren met hun prachtige parasolvormige kroon. Ze waren er dus aangeplant.

Extra uitgerust doordat in het weekend de winter-tijd inging en we dus zonder bezwaar een uur langer konden slapen, kwam ik op maandag 1 oktober met gunstige wind aan de oceaankust ten noorden van de stad Les Sables d'Olonne. De

Fig. 11. Areaalkaartje van de Parasolden (uit Fenaroli).

nabijheid van de zee had zich botanisch echter reeds op 10 km afstand aangekondigd door het voorkomen van de fraaie Heemst (fig. 13), in ons land bekend van vochtige plaatsen aan de zee-kant en van rietmoerassen in het nog altijd wat zilte Noord-Holland. Dat Heemst tegenwoordig ook sporadisch langs de grote rivieren voorkomt, zal wel op hun toenemende vervuiling (zout uit de Franse kalimijnen!) berusten, waarnaast wellicht ook stikstof nog een rol speelt.

Noordelijk van Les Sables d'Olonne strekt zich langs de kust een 10 kilometer lang vrij smal bos uit, het Forêt d'Olonne. Het leek me dermate interessant toen ik er doorheen reed dat ik in het er dichtbij liggende badplaatsje Brétignolles een hotel zocht en er enige dagen bleef. Het was er doodstil, vrijwel alle villa's hadden luiken voor de ramen en de meeste seizoenzaken waren gesloten. Het hotelletje, eigenlijk het plaatselijk café met wat kamers, vertoonde de sporen van een druk seizoen en daardoor tekort aan onderhoud. Maar de keuken was zoals bijna overal in Frankrijk goed, en om te botaniseren was het een prima oord.

In de tuinen van de huizen, feitelijk gewone schraalbegroeide duingrond, vielen enkele wilde planten bijzonder op, o.a. een fraai botergeel com-

posietje dat ik determineerde als *Helichrysum stoechas*, een Strobloemsoort, uiterlijk wat lijkend op onze Bleekgele droogbloem. De van onderen witviltige bladen geurden kruidig. In hun nabijheid stond vaak een purperen Knoopkruidsoort waarvan de omwindselbladen der vrij kleine hoofdjes elk zeer typisch voorzien waren van groepjes van 3 of 4 omlaag gerichte stekeltjes. Ook deze plant was gemakkelijk op naam te brengen als *Centaurea aspera*, in onze taal 'Ruw knoopkruid'. Beide, echte droogteplanten van warmere streken, ontbreken in ons land.

Vlakbij de kust stond een huis waarvan de onderkant van de muren en zelfs de hardstenen stoep omzoomd waren door Zeevenkel (*Crithmum maritimum*), soms nog bloeiend met groenig-witte schermen maar meestal met rijpe of halfrijpe vruchten in allerlei geelbruine schakeringen. Zoals zoveel zeekustplanten vertoont ook Zeevenkel een zekere succulentie, d.w.z. vlezige bladen. Langs de duinwegen prijkte de prachtige Gele hoornpaver (*Glaucium flavum*) (fig. 12) behalve nog met zijn grote citroengele bloemen in dit jaargetijde ook met zijn enorm lange 'hauwen' die botanisch gezien echter doosvruchten zijn. Het is nl. geen Kruisbloemige maar een lid van de Papaverfamilie.

Het kon niet missen dat aan de zandige kust en in de buitenste duinen tevens de Zeewolfsmelk (*Euphorbia paralias*) stond, weliswaar uitgebloeid doch duidelijk te herkennen aan de stijve habitus van de met smalle blauwgroene bladen dicht bezette stengels. De planten rezen zo maar uit het barre zand op. Deze drie soorten komen langs onze kust wel een keertje voor doch zijn er weinig bestendig. Ze behoeven meer warmte dan Nederland hun als regel biedt. Strenge winters kunnen fataal zijn. Dat geldt eveneens voor het Haze-staartje (*Lagurus ovatus*), een leuk gras dat het Kanaal nog bereikt doch het verder noordwaarts laat afweten.

Merkwaardig is het altijd als je in zo'n zout milieu plotseling een echte zoetwaterplant tegenkomt. Dat was iets ten noorden van mijn verblijfplaats het geval. Daar mondde een zoetwaterstroompje in zee uit en stond de Witte waterkers met zijn frisse groene blad. Door gebrek aan goed rijpe hauwen kon ik niet vaststellen of het de Slanke dan wel de Echte waterkers was.

Tenslotte noem ik van die kuststrook nog een drietal soorten die ik er later, in juni 1980, vond en toen niet besprak (zie Frankrijk II, Natura juni '81, pag. 216). Allereerst de Kuifhyacint (*Muscari comosum*) (fig. 21). Ook die groeide er zo maar in het kale zand. Het is een verwant van onze Blau-

we druifjes en heeft drie soorten bloemen, de onderste bruinachtig met groene slippen, de middelste groenig en tenslotte een kuif van diep-violette steriele bloemen. Vele jaren geleden leerde ik deze soort al kennen bij fazantenvoerplaatsen in de toen nog streng verboden Egmonderduinen waar we als jongens – zij het in vrees en beven voor de koddebeier – clandestien botaniseerden. Van Kuifhyacinten was natuurlijk in oktober niets meer te bespeuren, wel van twee andere soorten die tot laat in het jaar kunnen bloeien, de Violier-soort *Matthiola sinuata* met lichtlila bloemen en de donkerpaarse Zeeviolier (*Malcolmia maritima*) (fig. 16), beide kruisbloemigen. Ze lijken in habitus vrij sterk op elkaar maar zijn vooral in vruchttoestand uitstekend te onderscheiden aan hun hauwen; die van Macolmiasoorten zijn spits terwijl die van Matthiolasoorten aan hun top twee hoorntjes vertonen. Ook bij onze gekweekte Violier (*Matthiola annua*) kunt u die waarnemen.

Tussen Brétignolles en het bos van Olonnes lag o.a. een onbebouwd zandig terrein. Bij het passeren hiervan vielen me daar een aantal zeer grote bladrozetten op. Ze bleken van de bij ons om de grote tros klokvormige witte bloemen veel gekweekte Yucca te zijn. Inderdaad vermeldde de flora dat deze van origine noordamerikaanse soort in Frankrijk gemakkelijk verwildert en inburgert. Toch waren deze verwilderde exemplaren niet goed tot bloei gekomen, slechts uit een enkele rozet stak als een heel dikke groen-met-rode asperge een bloeistengel en we schreven al begin oktober. Overigens was die bloeistengel een wonder van schoonheid! Verder stond er op het terrein een hoge bossige plant met roedevormige geheel bladloze stengels waaraan hier en daar enkele gele composietbloempjes zaten. Ik meende die al eens eerder te hebben ontmoet. Gelukkig zat er helemaal onderaan nog één wortelblad, bochtigveerspletig, en kon ik vaststellen dat de armbloemige hoofdjes enkel lintbloemen bevatten, het spierwitte vruchtpluis ongeveer was en het 'paraplutje' met een lang steeltje op de aan de top vijf-tandige vrucht stond.

Met deze gegevens was de plant gemakkelijk op naam te brengen als Knikbloem (*Chondrilla juncea*). De flora noemde als verdere bijzonderheden: wortelbladen bij de bloei bijna verdwenen en de hoofdjes met 1 à 3 stuks bijeenzittend aan de stijve magere takken. Op dit laatste slaat ook de wetenschappelijke soortnaam juncea = op russen (biezen) lijkend. De Knikbloem, een zuideuropese soort, is wel eens adventief in Nederland aange troffen. Zowel in de flora van Heimans, Heinsius en Thijsse als in die van Heukels vindt u een afbeelding.

Fig. 12. Gele hoornpapaver.

Fig. 13. Heemst.

Het bos van Olonne bleek vol te staan met prachtige rode vruchttrossen van een Aronskelksoort, gezien hun grootte de Italiaanse die ik in het volgende voorjaar (zie Natura juni 1981) elders in bloei zou zien. De bladen van deze Aronskelksoort verschijnen al in de herfst maar ik zag ze in Olonne nog niet. Vermoedelijk was het nog iets te vroeg. Verder waren er in het bos opvallend veel Steeneiken (*Quercus ilex*) (fig. 17 en 18) en Donzige eiken (*Q. pubescens*). Het Nederlandse assortiment van echt inheemse eiken is slechts klein, met de Zomereik en de Winteraik houdt het op want de Amerikaanse eik, hoewel bij ons ingeburgerd, is toch in wezen een exoot. Daar er in totaal inclusief de natuurlijke kruisingen zo'n 800 eike-soorten bestaan, alle op het noordelijk gematigd

Fig. 14. Areaalkaartje van de Steeneik (uit Fenaroli).

Fig. 15. Vruchtrossen van de Italiaanse aronskel.

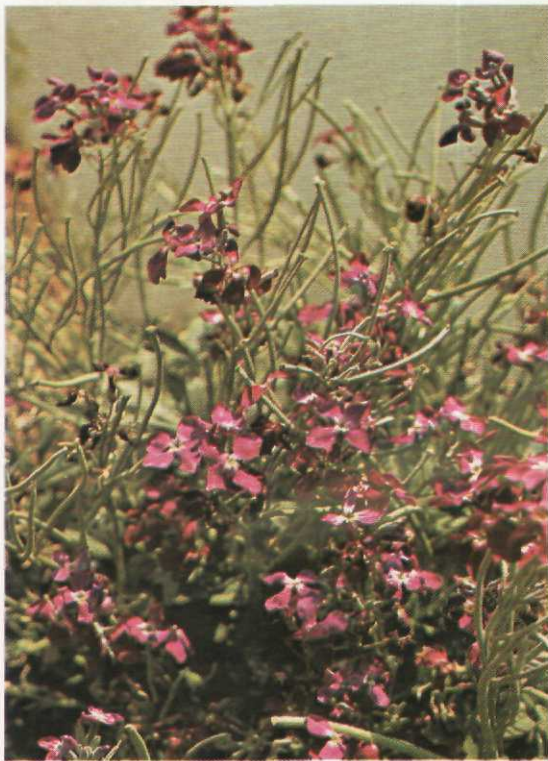

Fig. 16. Zeeviolier.

halfrond voorkomend, slaan we met onze twee inlandse maar een pover figuur. Zuid-Europa heeft er veel meer: Moseik, Kurkeik, Kermeseik, Steeneik, Donzige en Hongaarse eik en nog andere, deels oostmediterrane soorten. Hiervan komt de veel op de Zomereik lijkende Donzige eik het meest noordelijk, tot diep in geheel Frankrijk, terwijl de Steeneik – zie het verspreidingskaartje (fig. 14) – het in Westfrankrijk tot ongeveer Bretagne kan uithouden.

Zijn blad is zeer karakteristiek, het lijkt vaak wat

Fig. 17. Steeneik.

Fig. 18. Bloeiende Steeneik.

op dat van Hulst (ilex betekent trouwen hulst) en valt 's winters niet af. Jonge bladen, in juni uitlopend, zijn eerst zilverkleurig maar worden spoedig donkergroen en hard. De onderkant van alle bladen is geel-bruin en viltig, dit laatste een goed wapen tegen uitdroging. De boom is dan ook bestand tegen grote temperatuurverschillen. Het blad is overigens erg variabel, soms komen aan hetzelfde exemplaar bladen met gave, getande en gegolfde rand voor. De bloei valt rond midden juni; de groenige losse katjes vallen dan tussen het jonge loof bijzonder op. Ik fotografeerde dit op mijn volgende tocht. Buiten zijn eigenlijke areaal heeft de Steeneik nog een geïsoleerde standplaats aan het Gardameer. Volgens Pitchsmann (Flora des Südens) kan dit voorkomen met zekerheid als rest van een warmteminnende flora uit de post-glaciale, d.w.z. op de ijstijd volgende warme periode worden beschouwd.

Bij een van mijn bezoeken aan het bos sloeg ik een zandig zonnig zijpad in. De kanten ervan droegen een platliggende vegetatie van zo te zien een harde droge grassoort. Daartussen zag ik echter ook kleine rode bessen en logischerwijze dacht ik dat er nog een ander laag plantje tussen groeide. Op mijn knieën de zaak eens goed bekijkend, bleken die bessen echter aan dat 'gras' vast te zitten!

Verder constateerde ik dat het een heestertje met paardestaartachtige gelede takken was, de leden ± 3 cm lang. Paardestaarten hebben evenwel geen bessen maar een sporenaar. Ik vertel u nu maar niet precies hoe ik, tendele geholpen door mijn goede geheugen, deze raadselachtige plant op naam kon brengen. Het was *Ephedra distachya*, ondersoort *distachya* (fig. 20), waarvoor ik later de aardige Duitse naam Meerträubchen = Zee-druifje vond die we ook voor het Nederlands maar zullen aanhouden. Volgens de Flora Europaea komt deze soort in diverse midden- en zuid-europese landen op zandige kusten en rivieroeveren voor en strekt het areaal zich in Frankrijk tot ver naar het noordwesten uit. Dat klopte dus allemaal precies.

Over de aard en de juiste rangschikking van het geslacht *Ephedra*, het enige van de orde der *Ephedrales*, alsmede van twee andere orden is in de loop der tijden nogal verschillend gedacht. Prof. Dr. H. C. D. de Wit gaat hierop in zijn fraaie werk 'De wereld der planten' uitvoerig in en noemt ze 'Planten van raadselachtige herkomst'. Korthedshalve verwijs ik u voor verdere bijzonderheden hierover naar dit boek.

De *Ephedrasoorten* bezitten geen groene bladen of naalden; hun groene stengels vervullen die plaats bij de voedselbereiding (koolzuurassimila-

tie), zoals dat ook ongeveer bij onze Brem het geval is. Aan de knopen van de gelede takjes verschijnen groepjes mannelijke bloempjes, vnl. bestaand uit enige meeldraden. De vrouwelijke bloem, soms 2 of 3 bijeen, ontwikkelt zich aan de top van een zijtakje en bestaat in hoofdzaak uit een zaadbeginsel.

Via een nogal ingewikkeld proces vormt zich na bestuiving het zaad, omhuld door een vlezig of leerachtig 'hoesje', ontstaan uit enkele bij de rijping opzwellende en zich rood kleurende schutblaadjes. De bes is dus geen echte bes maar een schijnbes. Als regel is *Ephedra* tweehuizig, d.w.z. de planten dragen óf mannelijke óf vrouwelijke bloemen. In het genoemde boek staat ook een fraaie kleurenplaat van de bessen. Van enkele mediterrane soorten worden (of werden) ze wel als geneesmiddel verzameld onder de naam 'uvae marinae' = zeedruiven. Daar komt dus de Duitse naam Meerträubchen ongetwijfeld vandaan. Maar al 5000 jaar geleden paste men in China een er groeiende *Ephedrasoort* tegen astma toe. In Europa werd het middel pas in onze eeuw 'ontdekt'. De werkzame stof, efedrine, maakt men tegenwoordig synthetisch. Inwendig bewijst het bij astma, uitwendig tegen gezwollen neusslijmvliezen goede diensten.

In een moestuin bij Brétignolles trof ik ook nog de Donsnachtschade (*Solanum villosum* = *luteum*) aan, sterk op ons tuinonkruid Zwarte nachtschade lijkend maar met dof-oranje bessen. Doch het werd langzamerhand tijd om verder te trekken. Met wisselend weer fietste ik enige dagen via de kuststadjes St. Gilles en St. Jean-de-Monts naar de haven Fromentine, soms wat meer binnenslands door een gebied vol zilte waterlopen dat ik in Natura van juni 1981 al enigszins beschreef. Het aspect was nu, laat in het jaar, vrij dor.

In Fromentine kan men per boot naar het ver in zee gelegen eilandje Yeu komen, die voer echter vlak voor mijn neus weg en daar van Fromentine ook een verbindingsdam naar het veel grotere (voormalige) eiland Noirmoutier loopt, ging ik die maar over. Het was nog een hele afstand en er was tegenwind, zodat ik pas in de schemer in het op de noordpunt liggende gelijknamige stadje arriveerde. Vóór die dam in ongeveer 1970 tot stand kwam, kon men behalve per boot het eiland vanaf 1900 ook bereiken via de 'passage du Gois' en dat is nog zo, maar deze tegenwoordig wel bestrate wadweg is alleen maar bij eb gedurende 2 à 3 uur begaanbaar. Gois is een lokale term voor 'door de modder ploeteren'! Ook als het tij gunstig was geweest had ik de overtocht via die Gois waarschijnlijk toch niet gewaagd.

Noirmoutier is een flink eiland, met de lange dam mee zo'n 20 km lang. Het deed me wat denken

aan Texel. Men wint er nog altijd zeezout, in 1976 zo'n $3\frac{1}{2}$ miljoen kg, maar er is ook oesterteelt, visserij en tuinbouw, door het zachte zeeklimaat o.a. van primeurs, en in februari/maart exporteert men bloeiende mimosa. Het stadje heeft een mooie Romaanse kerk uit de 11de eeuw.

De volgende dag, vrijdag 5 oktober, reed ik met mooi weer en wind in de rug naar de vaste wal ter rug, genietend van de prachtige wolkenluchten zoals die vooral boven eilanden kunnen hangen. Onderweg zag ik aan de westkant vier molens; vroeger verbouwde men er natuurlijk zijn eigen graan en maalde het ook ter plaatse. Ik wilde de mooiste molen fotograferen; het terrein was wel niet afgesloten maar ik informeerde toch maar even bij een er vlak bijstaand huisje. Daar bleek een oud echtpaar te wonen. De molens behoorden aan de overheid en ik kon rustig mijn gang gaan. En kijk, op de warme zuidkant van de hoge molenbelt stond weer mijn Zeedruifje! De oude mensen noden me bovendien op de koffie (met cognac) en ik revancheerde me later met enkele kaarten van vaderlandse molens en bollenvelden.

Op de gehele tocht van Brétignolles naar het eiland had ik alle gelegenheid, de rijke zoutflora te bestuderen die nu volledig ontwikkeld was. Er waren enkele soorten onder die we in Nederland missen. Naast ons (eenjarig) Schorrekruid (*Suaeda maritima*), prachtig kleurend in allerlei schakeringen van rood, oranje en paars, zag ik geregeld zijn veel grotere overblijvende houtige verwant *S. vera* (= *fruticosa*) en behalve ons Loogkruid (*Salsola kali*) de veel minder stekelige wat vleziger *Salsola soda*, waarvoor ik geen Nederlandse naam zou weten. Ook Zeekraal was aan die kusten en in de binnenslandse zilte putten algemeen maar door gebrek aan voldoende moderne literatuur kon ik aan het onderscheiden van de vele vormen van deze soort niet beginnen.

Bij de kustplaatsen vielen langs de waterlopen die vaak via sluisjes aan het getij onderhevig zijn en dus evenals de havens periodiek volledig droog lagen, de vele op palen staande vishutjes op van waaruit men met een totebel, dat is een vierkant kruisnet, bij opkomend en afgaand water de visserij bedrijft. Om de paar minuten wordt zo'n net met een takel neergelaten en weer opgehaald.

De route van Fromentine af noordwaarts liep weer door allerlei zilte moerassen (marais salants) die men ook in het Frans wel als 'polders' betitelt. In het dorpje Le Collet ten zuiden van Bourgneuf, ongeveer op de grens van de Vendée en Zuid-Bretagne, was men druk bezig met het lossen van uit zee opgehaalde oesters, een 'kleiig' werk. Het was de smalle soort.

Fig. 19. Franse molens.

Van zaterdag op zondag overnachtte ik dicht bij Pornic en ging toen weer verder, richting St. Nazaire. De herfstnevel trok spoedig op en het was heerlijk zonnig. De eb viel in de morgen en het was verbazingwekkend hoeveel mensen, vaak hele gezinnen, zich op het enorm brede en hier al rot-sige wad bevonden, bezig met het verzamelen van mosselen, alikruiken en andere 'fruits de mer' (vruchten der zee). Tegen het middaguur kwam de vloed op en keerde iedereen terug met emmers vol mosselen e.d., soms tegen uitdroging beschermd met nat wier. Het leek me voor die mensen, wel voornamelijk afkomstig uit de flinke haven- en fabrieksstad St. Nazaire, een gezonde en ook nog voedzame bezigheid. Tegen de middag zat men langs de wegen in de buurt overal te eten, de wijnflessen erbij! Hoewel ik geen laarzen bij me had, ging ik ook zelf een stukje het wad op. Tussen de met mooie algen en allerlei anders begroeide stenen was vaak water blijven staan en daar waren dan hele zoutwataquaria met wieren, schelpen en anemonen.

Bij de wel drie kilometer brede Loiremonding, aan de noordzijde waarvan St. Nazaire ligt, stond ik met open mond te kijken naar de enorme brug die zich met een elegante boog over het water uitstrekte als 'een pijl van verlangen naar de andere oever' (Nietzsche). Ongetwijfeld een technische prestatie van de eerste rang die mij echter vooral esthetisch iets deed. Boven op de brug gekomen stond ik wéér met open mond maar nu hijgend van vermoeidheid want het was met de beide bagagetassen erbij ondanks mijn drie versnellingen toch een hele klim geweest, het laatste stuk lopend

Fig. 20. Zeedruifje (*Ephedra distachya*).

Fig. 21. Kuifhyacint.

met de fiets aan de hand. Natuurlijk gleed ik daarna een flink stuk naar beneden. Het was op die late zondagmiddag druk langs de wegen. Ik stopte dus maar in La Baule, een wat ouderwets aandoende grote badplaats ten westen van St. Nazaire.

Daarna reed ik nog enige dagen als gewoon toerist binnendoor, noord- en noordwestwaarts, de grillige Bretonse kust in letterlijke zin links liggen latend, tot Vannes, een station aan een lijn naar

Parijs. Het weer was inmiddels wisselend geworden en ik besloot de tocht te beëindigen. Het was tenslotte ook al 10 oktober. Het vehikel kon meteen naar Deventer – de spoorman sprak hardnekkig van Dévantèr – als ik zelf maar een kaartje naar Parijs nam.

Enkele dagen later naar de koekstad terugspoord, kon ik daar de fiets in goede staat in ontvangst nemen en kwam ik, de beide bagagetassen weer achterop, gemakkelijk naar Twello terug.

Adres van de schrijver:

Fig. 22. Het haventje van Noirmoutier.

Illustraties van de auteur

LITERATUUR

- CARTES MICHELIN 1:200.000, in volgorde nrs. 64, 67, 63.
 FENAROLI, L., 1967, Gli alberi d'Italia (De bomen van Italië).
 FOURNIER, P., 1961, Les quatres flores de la France.
 MENNEMA, J., e.a., 1980, Atlas van de Nederlandse Flora deel 1.
 NIELSEN, H., 1980, Giftige planten. Nederl. bewerking Joh. Bolman.
 PITSCHMANN, H., e.a., 1965, Flora des Südens.
 TUTIN, T. G., e.a., 1980, Flora Europaea deel 1 t/m 5.
 WIT, DE, H. C. D., 1963, 1965, De Wereld der Planten, deel 1 en 2.